

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ. ΤΣΙΑΜΑΛΟΣ

ΟΙ ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ ΤΗΣ ΡΟΥΜΕΛΗΣ

**Μελέτη για τις αρματολικές συγκρούσεις
και τα αρματολικά-συγγενικά δίκτυα της περιοχής
κατά την προεπαναστατική και επαναστατική
περίοδο του 1821**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ: ΒΑΣΙΛΗΣ ΦΕΛΙΑΣ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΙΣΗ

Λαλα-Γιώργος Ίσκος	Βάλτος	Δήμος Σταθάς	Βάλτος	Ο Γιώργος Ίσκος από το Σακαρέτσι του ορεινού Βάλτου, πρωτοπαλλήκαρο του καπετάνιου Γιώργου Θώμου, πήρε σύζυγο την Ελένη Σταθά, κόρη του Γερο-Δήμου Σταθά (γενάρχη της αρματολικής οικογένειας). Ο Δημήτρης Καραϊσκος, γιος της Ελένης Σταθά και του Γιώργου Ίσκου, μετά τη δολοφονία του εξαδέλφου του Γεωργιάκη Σταθά θα αναλάβει το αρματολίκι του Βάλτου στα 1785.
Ευάγγελος Κοντογιάννης	Πατρατζίκι (Υπάτη)	Γιαννάκης Ίσκος	Βάλτος	Ο Ευάγγελος Κοντογιάννης έλαβε σύζυγο την κόρη του Γιαννάκη Ίσκου και ανιψιά του Ανδρέα Ίσκου. Η Ασήμω Κοντογιάννη είναι αδελφή του Ευάγγ. Κοντογιάννη και σύζυγος του Ανδρέα Ίσκου.
Γεώργιος Ίσκος	Βάλτος	Γ. Σκυλοδήμος		Ο Γεώργιος Ίσκος, γιος του Ανδρέα Ίσκου, έλαβε σύζυγο τη Χαρίκλεια Γ. Σκυλοδήμου εκ της οικογενείας των Σκυλοδημαίων οπλαρχηγών, που κατάγονταν από το Πατιόπουλο-Σύντεκνο του ορεινού Βάλτου.
Νίκος Ίσκος	Βάλτος	Δ. Σκυλοδήμος		Ο Νίκος Ίσκος, γιος του Ανδρέα Ίσκου, έλαβε σύζυγο την Ελένη Δ. Σκυλοδήμου.
Γεώργιος Ίσκος	Βάλτος	Κατσικο- γιανναίοι	Βόνιτσα	Ο Γεώργιος Ίσκος, γιος του Λαλα-Γιώργου Ίσκου (γενάρχη της οικογένειας Ίσκου), έλαβε σύζυγο τη Μαρία Κατσικογιάννη.
Γιάννης Καραϊσκος	Βάλτος	Δήμος Μπουκουβάλας	Άγραφα	Ο Γιάννης Καραϊσκος είχε σύζυγο τη θυγατέρα του Δήμου Μπουκουβάλα, γιου του Γερο-Γιάννη Μπουκουβάλα.

τευχ. Ι, σ. 154, 311 σημ. 2, τευχ. ΙV, σ. 638, 941. Π. Αραβαντινός, Ηπειρώτικα Τραγούδια. Συλλογή Δημοδών Ασμάτων, ό. π., αρ. 40 σ. 35. Αυτόθι, ό. π., αρ. 49 σ. 43. Αυτόθι, ό. π., αρ. 55, σσ. 47-48. Αυτόθι, ό. π., αρ. 58, σ. 51. Αυτόθι, ό. π., αρ. 64, σσ. 55-56. Αυτόθι, ό. π., αρ. 67, σ. 60. Αυτόθι, ό. π., αρ. 78, σ. 70. Αυτόθι, ό. π., αρ. 89, σσ. 77-78. Αυτόθι, ό. π., αρ. 111, σσ. 96-97. Συλλ. Γ. Βλαχογιάννη, Ε 23, αρ. 71, αρ. 503, αρ. 630, αρ. 636, Γ.Α.Κ. Σπύρος Ι. Ασοδραχάς, Ελληνική Κοινωνία και

Χριστόδουλος Χατζηπέτρος		Ιωάννης Κωλέττης		Ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, κοτζάμπασης Ασπροπόταμου και γνωστός στρατιωτικός κατά την Επανάσταση του 1821, ήταν εξάδελφος του Ιωάννη Κωλέττη.
Νάκος (Ιωάννης) Πανουργιάς	Σάλωνα (Άμφισσα)	Ιωάννης Δυοβουνιώτης	Ζητούνη (Λαμία) Μενδενίτσα ή Μπουδουνίτσα	Ο Νάκος Πανουργιάς, γιος και διάδοχος του Αρματολού Σαλώνων Πανουργιά, έλαβε σύζυγο την κόρη του Ιωάννη Δυοβουνιώτη, το Νοέμβριο του 1824.

Γραφήματα αρματολικών-συγγενικών δικτύων της Ρούμελης

Για τα γραφήματα που παραθέτουμε παρακάτω χρειάζεται να κάνουμε τις εξής επισημάνσεις:

- α) Ομαδοποιήσαμε τα Αρματολικά-Συγγενικά Δίκτυα, προκειμένου να γίνει περισσότερο εμφανής γεωγραφικά η αρματολική διάρθρωση.
- β) Αφήσαμε έξω από τη γραφική απεικόνιση τις προεστικές οικογένειες, όπως λόγω χάρη τους Χατζηπετραίους του Ασπροπόταμου, τους Τσαρλαμπάδες της Πρέβεζας και τους Ξυδαίους των Κραβάρων, διότι, αν και είναι συγγενείς Αρματολών, δε σχετίζονται αμιγώς με τα αρματολικά δίκτυα.
- γ) Επίσης αφήσαμε έξω από τη γραφική απεικόνιση αρματολικές οικογένειες και ενόπλους, που είτε δεν είχαν αρματολική διάρκεια σε ένα συγκεκριμένο Αρματολίκι, όπως για παράδειγμα οι Ραγκαίοι, οι Στραταίοι και ο Καραϊσκάκης, είτε συνδέθηκαν με αρματολικές οικογένειες, όπως οι Σκυλοδημαίοι, οι Μποτσαραίοι και οι Τζαβελαίοι, χωρίς οι ίδιοι να αποτελούν ουσιαστικό μέρος του αρματολικού φαινομένου.

δειγμα οι Μπουκουβαλαίοι των Αγράφων με τους Βαρνακιώτες του Ξηρόμερου και οι Γιολδασαίοι του Καρπενησίου με τους Δυοβουνιώτες του Ζητουνίου. Κατά τη γνώμη μας, αυτή η απροθυμία των δύο αρματολικών οικογενειών να συνδεθούν συγγενικά δεν είναι τυχαία, αλλά εδράζεται στην παλιά αρματολική αντιπαράθεση Μπουκουβαλαίων - Συκάδων με χώρο αντιπαράθεσης το Καρπενήσι, το οποίο στη συνέχεια θα περάσει στα χέρια του Γιώργου Γιολδάση ως Αρματολού, γαμπρού των Συκάδων.

- στ) Η μακροχρόνια αντιπαράθεση δύο οικογενειών δεν αναιρεί την πρόθεση συγκρότησης συγγενικού δικτύου μόνο ανάμεσα σε αρματολικές οικογένειες αλλά και σε οικογένειες Σουλιωτών. Για παράδειγμα οι Μποτσαραίοι και οι Τζαβελαίοι εκτός του γεγονότος ότι δε συγγένεψαν ποτέ, λόγω της μεγάλης τους αντιπαράθεσης, απέφυγαν επίσης επιμελώς να κάνουν κοινή συγγένεια. Έτσι βλέπουμε τους Τζαβελαίους να συγγενεύουν με τους Γιολδασαίους δύο φορές, ενώ οι Μποτσαραίοι αναπτύσσουν συγγενικούς δεσμούς με τους Ίσκους δύο φορές και με τους Κοντογιανναίους μία.
- ζ) Η συγκρότηση αρματολικού-συγγενικού δικτύου μπορεί ως ένα βαθμό να διασφαλίζει τις οικογένειες των ενόπλων από τοπικούς επίβουλους και κοινούς εχθρούς, επιμερίζει όμως και όποιες συμφορές βρίσκει τις αρματολικές-συγγενικές οικογένειες. Η καταδρομή, για παράδειγμα, που εγένετο στην οικογένεια των Κοντογιανναίων από το Γιουσούφ Αράπη (1794-1795) συμπαρέσυρε και τους Γιολδασαίους ως συγγενείς τους.⁸⁸
- η) Η έρευνα κατέδειξε ότι οι αρματολικές οικογένειες στο πλαίσιο του αρματολικού ανταγωνισμού και της εμπέδωσης της κυριαρχίας τους στην περιοχή δε συστήνουν συγγενικά δίκτυα μόνο με ισάξιες αρματολικές ομάδες που γειτονεύουν με τη δική τους περιοχή, αλλά και με μικρότερες ένοπλες ομάδες που δρουν τοπικά ή με ενόπλους που δρουν στα γειτονικά αρματολίκια. Οι Γριβογιωργαίοι για τους Ίσκους, οι Κατσικογιανναίοι για τους Γριβαίους, οι Σκυλοδημαίοι για το Δήμο Σκαλτσά και ο Γιώργος Σφαλτός για τον Κώστα Σιαδήμα καλύπτουν ουσιαστικά την ανάγκη των αρματολικών οικογενειών να συστήσουν συγγενικά δίκτυα σταθερών σχέσεων και αμοιβαίας βοήθειας μικρότερης όμως εμβέλειας αλλά μείζονος σημασίας για την κυριαρχία της αρματολικής ομάδας τοπικά και την αναπαραγωγή της στο αρματολικό σύστημα. Στην ίδια λογική εδράζονται και οι επιγαμικές σχέσεις που αναπτύσσουν οι

⁸⁸ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Οπλοπολιτική*, σ. 111.

Στο χώρο της Δυτικής Ελλάδας δεσπόζουν προεπαναστατικά δύο αρματολικές οικογένειες: του Γεωργάκη Νικολού Βαρνακιώτη στο Ξηρόμερο και του Ανδρέα Ίσκου στο Βάλτο με εμφανή τα στοιχεία των οριζόντιων και κάθετων δικτύων επικοινωνίας. Έτσι, παρατηρούμε προεπαναστατικά οι συγκεκριμένες οικογένειες να επενδύουν στη συμμαχική διάσταση των συγγενικών δεσμών και στη συγκρότηση ισχυρών αρματολικών δικτύων, τόσο με γειτονικά όσο και με μακρινά αρματολίκια.⁶⁹

Ο Γεωργάκης Βαρνακιώτης, κεφαλή της «αρχαίας» αρματολικής οικογένειας του Ξηρόμερου, η οποία έδωσε παλαιόθεν δείγματα επαναστατικής γραφής και άδολου πατριωτισμού,⁷⁰ συγκρότησε προεπαναστατικά συγγενικό-αρματολικό δίκτυο με τους Ίσκους του Βάλτου, τους Μπουκουβαλαίους των Αγράφων, τους κατατρεγμένους από τον Αλή και άστεγους αρματολικά Γριβαίους, τον Καραϊσκάκη και το σημαίνοντα κοτζάμπαση του Βάλτου, Αναγνώστη Καραγιάννη. Το δίκτυο αυτό θα περάσει στην Επανάσταση ελαφρώς τροποποιημένο, διότι ο κοτζάμπασης Αναγνώστης Καραγιάννης θα εγκαταλείψει το συγγενή του Γεωργάκη Βαρνακιώτη και θα ενταχθεί στη φατρία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ενώ οι Μπουκουβαλαίοι, που έχουν απωλέσει μαζί με το αρματολίκι των Αγράφων και την αρματολική τους ισχύ, θα γίνουν καθ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα επαίτες της παλαιάς τους «αρματολικής αξιοπρεπείας».⁷¹ Η κατάσταση αυτή τους κάνει συχνά να περνάνε στη σφαίρα επιρροής διάφορων προσώπων (Κολοκοτρώνη, Καραϊσκάκη) και ομάδων (Μαυροκορδάτου) και να γίνονται πολλές φορές όργανα αλλότριων συμφερόντων στην προσπάθειά τους να επιστρέψουν στο πατρογονικό τους αρματολίκι.⁷²

Η αρματολική οικογένεια του Ανδρέα Ίσκου, η ισχυρότερη οικογένεια στο Βάλτο, συγκρότησε εκτεταμένο συγγενικό-αρματολικό δίκτυο, προεπαναστατικά, με τους Βλαχόπουλους του Βλοχού, με τους Στραταίους του πεδινού Βάλτου, που είχαν το αρματολίκι του Μακρυνόρους, με την προεστική οικογένεια των Στάικων από το Βλοχό, με τους Μπουκουβαλαίους των Αγράφων, με τους Κοντογιανναίους του Πατρατζικίου, με τους οπλαρχηγούς Σκυλοδημαίους που κατάγονταν από τον ορεινό Βάλτο, με τους Κατσικογιανναίους της Βόνιτσας,

⁶⁹ Για τα αρματολικά-συγγενικά δίκτυα της Δυτικής Ελλάδας βλ. τον πίνακα που συνθέσαμε στην παρούσα μελέτη.

⁷⁰ Ν. Φυσεντζίδου, *Αυτόγραφοι Επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων Οπλαρχηγών*, ό. π., σ. 282.

⁷¹ Βλ. επιστολή του Γιαννάκη Μπουκουβάλα προς το Θεόδωρο Κολοκοτρώνη τη 17^η Μαρτίου 1826, στο Ιω. Π. Ράγκος, *Ηρωικά σελίδες της ιεράς Επανάστασεως. Ο Στρατηγός Ράγκος κατά το 1821. Αι σημαντικότεραι μάχαι αυτού*, εκδ. Αλεξάνδρου Παπαγεωργίου, Αθήνα 1891, σσ. 73-75.

⁷² Βλ. επιστολή Μαυροκορδάτου προς Βαρνακιώτη από το Ανατολικό, 4 Σεπτεμβρίου 1822, στο Ν. Φυσεντζίδου, *Αυτόγραφοι Επιστολαί των επισημοτέρων Ελλήνων Οπλαρχηγών*, ό. π., σσ. 176-177.

Αρματολοί με οικογένειες κοτζαμπάσηδων, όπως για παράδειγμα οι Σισμαναίοι με τους Ξυδαίους, οι Στορναραίοι με τους Χατζηπετραίους, οι Ίσκοι με τους Στάικους, οι Κοντογιανναίοι με τους Τσολάκογλου και οι Ανδρουτσαίοι με τους Τσαρλαμπάδες. Βέβαια η σύναψη επιγαμικών σχέσεων ανάμεσα στις αρματολικές και προεστικές οικογένειες σπανίζει ως κοινωνικο-πολιτικό γεγονός, διότι, όπως λέγει ο Νικόλαος Στορνάρης, «Προεστώς και Καπετάνος της <μιας> επαρχίας, [...] ανέκαθεν είναι δύο άκρα αντικείμενα».⁸⁹ Με άλλα λόγια πρόκειται για δύο αντίμαχες κοινωνικές τάξεις στο πλαίσιο του οθωμανικού κατακτητικού συστήματος με εντελώς διαφορετικά συμφέροντα και ιδεολογίες. Όσες φορές «συμπίπτουν» συγγενικά, επιβεβαιώνουν αφενός την εξαίρεση του κανόνα⁹⁰ και αφετέρου τη συγκυριακή σύγκληση προσωπικών συμφερόντων. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα σύναψης συγγενικών σχέσεων ανάμεσα στον κοτζάμπαση της Πρέβεζας Τσαρλαμπά και στον ξακουστό Κλεφταρματολό Ανδρέα Ανδρούτσο. Ο Γερο-Τσαρλαμπάς «θέλων να εξασκή εν τη πόλει ισχύν τινά, να έχη συνάμα και καταφύγιον εν ανάγκη, εξελέξατο ως γαμβρόν τον Ανδρούτσον και ενύμφευσεν εν Πρεβέζη μετά της θυγατρός του Ακριβως».⁹¹

⁸⁹ Αυτόθι, ό. π., τόμ. Α', σ. 313.

⁹⁰ Για το πώς αντιλαμβάνονταν οι κοτζαμπάσηδες την ταξική τους διαφορά με τους Αρματολούς και την έπαρση, που η κοινωνική τους πρωταρχία γεννούσε, πρβλ. την πληροφορία του στρατηγού Κ. Μαζαράκη, τη σχετική με την πρόθεση των Αρματολών Κοντογιανναίων να ζητήσουν για νύμφη κόρη των Χατζίσκων, μεγαλοκοτζαμπάσηδων του Μαυρίλου: «Όταν οι Κοντογιανναίοι εξήτησαν συμπεθεριά, οι Χατζίσκοι εστόλισαν μίαν γαιδάραν ως είδος νύμφης και τους την έστειλαν». Συλλ. Γιάννη Βλαχογιάννη, Ε 25, αρ. 903, Γ.Α.Κ.

⁹¹ Α. Γούδας, τόμ. Η' σ. 122, στο Τάκη Λάππα, Οδυσσέας Αντρουτσος, Αθήνα, σ. 34. Επίσης πρβλ. και το κλέφτικο τραγούδι, όπου την προεστική οικογένεια εκπροσωπούν οι γιοι του Γερο-Τσαρλαμπά: «Και κάνει τον κατήφορο στην Πρέβεζα πηγαίνει./ Του στέλνει ο Τσαρλαμπάς χαρτί κι ένα κομμάτι γράμμα./ Νάρθεις Αντρουτσο' στο σπίτι μας, νάρθεις να ξεχειμάσεις και να σε κάνω και γαμπρό να πάρ' ε την αδερφή μας». Αυτόθι, ό. π., σ. 34.

Γεώργιος Καραϊσκάκης	Άγραφα	Γιαννάκης Στράτος	Βάλτος	Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ήταν πρώτος εξάδελφος του Γιαννάκη Στράτου, ίσως από τη μητέρα του Καραϊσκάκη. Οι Στραταίοι κατείχαν καθ' όλο το 18 ^ο αιώνα το αρματολίκι και πιθανόν πρόκειται για το αρματολίκι που βρίσκεται στη διάβαση του Μακρυνόρους και στην Άρτα. Η αρματολική αυτή οικογένεια βρισκόταν σε συνεχή διαμάχη με τους Γριβαίους.
Γεώργιος Καραϊσκάκης	Άγραφα	Μπουκουβαλαίοι	Άγραφα	Οι Καραϊσκαίοι συγγενείς με τους Μπουκουβαλαίους εκ του Σταθά. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος γράφει στο Γιαννάκη Ράγκο: «Η συγγένεια των Μπουκουβαλαίων μετά του Καραϊσκάκη δεν υπάρχει πλέον». ⁹³
Γεώργιος Καραϊσκάκης	Άγραφα	Μήτρος Σκυλοδήμος		Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης συγγενής των Σκυλοδημαίων, όπως τεκμαίρεται από τη διαθήκη του. Ο γιος του Καραϊσκάκη, Σπύρος, ανετράφη από την οικογένεια Μήτρος Σκυλοδήμου στον Καρβασαρά. Η Ειρήνη, σύζυγος του Γερο-Σκυλοδήμου από την οικογένεια των Παπαδαίων, ήταν αδελφή της γυναίκας του Καραϊσκάκη.
Δήμος Σκαλτσάς ή Καλτσάς (Σκαλτσοδήμος ή Καλτσοδήμος)	Λιδωρίκι	Ανδρίτσος Σαφάκας	Κράβαρα	Η μακρά φίλια Σκαλτσά και Σαφάκα στηριζόταν, σύμφωνα με την αρτοτινή παράδοση, και στη συγγενική σχέση που είχε η «Σκαλτσάνα» με τη «Σαφάκαινα». ⁹⁴
Δήμος Σκαλτσάς	Λιδωρίκι	Σκυλοδημαίοι		Ο Δήμος Σκαλτσάς, Αρματολός Λιδωρικίου, έλαβε σύζυγο κόρη Σκυλοδημαίων ⁹⁵ με τη μεσολάβηση του Αθανάσιου Διάκου.

⁹³ Από επιστολή Α. Μαυροκορδάτου, 3 Απρ. 1824, προς Ι. Ράγκο από Ανατολικό, βλ. Συλλ. Γιάννη Βλαχογιάννη, ΣΤ, φ15, αρ. 781, Γ.Α.Κ.

⁹⁴ Γιάννη Α. Ρουφαγάλη, Αρτοτίνα, ό. π., σ. 141.

⁹⁵ Πρβλ: «Οι Σκυλοδημαίοι υπήρξαν επί πολύν χρόνον μεγάλοι και ισχυροί αρματολοί κατά τα μέρη εκείνα [του Βραχωρίου]». Α. Καρκαβίτσα, Άπαντα, Καπόπουλος, Αθήνα 1973. τόμ. Γ', (Ιστορικά- Ανέκδοτα), σ. 405.